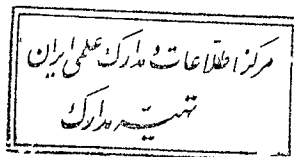

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه تربیت مدرس

۷ / ۳ / ۱۳۷۴

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی

مطالعه جامعه شناختی اعتصابات کارگری

استاد راهنما:
دکتر رحمت‌الله صدیق سروسستانی

استاد مشاور:
دکتر تقی آزاد ارمکی

نگارش:
ابراهیم حاجیانی

پائیز ۱۳۷۳

۱۷

تقدیم

به پدر و مادرم

و

به همسرم که همواره مرهون مساعدت‌هایش هستم

تقدیر و تشکر

«من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق»

شکر خدای جهانیان را که علم و دانش را وسیله تعالی و ترقی انسان قرار داد. در ابتدا لازم است از راهنمائیهای فاضلانه اساتید گرانقدر جناب آقای دکتر صدیق سروسرستانی و جناب آقای دکتر تقی آزاد ارمکی که به عنوان استاد راهنما و استاد مشاور هدایت این حقیر را در انجام این پژوهش بر عهده داشتند صمیمانه تشکر نمایم. همچنین لازم است از همسر گرامیم که در تمامی مراحل انجام این پژوهش متحمل زحمات فراوان شده‌اند سپاسگزاری کنم. از دوستان عزیزیم آقایان کریم کشکولی، علیرضا صفا و مهندس موسی خانی که در این مدت به انحاء مختلف از مساعدت آنها برخوردار شده‌ام کمال امتنان و تشکر را دارم.

چکیده:

اعتصاب بعنوان پدیده‌ای بین‌رشته‌ای از جهات مختلفی قابل پژوهش می‌باشد. رویکرد اساسی این تحقیق بررسی پدیدهٔ اعتصاب با عنایت به برخی از متغیرهای کلان ساختاری در سطح کارخانه بوده است. در این گزارش پس از بررسی اصول و مفاهیم کلی و مقدماتی نظیر تاریخچه، انواع و علل اعتصابات به تشریح تئوریهای موجود در این زمینه پرداخته شده است. متغیرهای مستقل این طرح نوع تولید کارخانه، علت اعتصاب، الگوی مالکیت کارخانه، نرخ رشد ارزش افزوده، نرخ تورم و سیاستهای اقتصادی دولت در بخش صنعت می‌باشند و متغیر وابسته در این تحقیق مشخصاً "شدت اعتصاب" بوده است. شدت اعتصاب بوسیله شاخصهایی همچون طول مدت اعتصاب، تعداد کارگران، محل کارخانه، نرخ خشونت بکاررفته در جریان اعتصاب و اهمیت محصول کارخانه اندازه‌گیری شده است. روش تحقیق این پژوهش بصورت میدانی بوده و تکنیک جمع‌آوری اطلاعات "پرسشنامه معکوس" بوده است. همچنین از روش تطبیقی برای مقایسهٔ بین شدت اعتصاب در کارخانجاتی که در معرض سیاستهای اقتصادی دولت طی چند سالهٔ اخیر قرار داشته‌اند با اعتصابات در کارخانجات بی‌تأثیر از این سیاستها استفاده شده است. مهمترین تکنیکهای آماری مورد استفاده انواع همبستگی‌ها، تحلیل واریانس و رگرسیون چند متغیره بوده است. جامعهٔ آماری این پژوهش شامل کلیهٔ اعتصابات رخ داده در مراکز صنعتی شهر تهران طی سالهای ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲ می‌باشد.

با عنایت به نتایج آماری بدست آمده و بررسی فرضیات مطروحه در این تحقیق بنظر می‌رسد تحلیل پدیده‌ها و حرکتهای دسته‌جمعی نظیر اعتصاب در ایران بیشتر بایستی توسط متغیرهای روانشناسی اجتماعی (در سطح فرد) سنجیده شود و متغیرهای کلان اقتصادی و اجتماعی از ارائه تبیینی جامع در این باره ناتوان می‌باشند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۲	مقدمه
۱۴	□ فصل اول: کلیات
۱۵	بخش اول: طرح تحقیق
۱۵	طرح مسأله
۱۶	تعریف مسأله
۲۱	تحدید مسأله
۲۱	ضرورت و اهمیت
۲۲	اهداف
۲۲	ادبیات موضوع
۲۴	مروری مختصر بر مهمترین تئوریا
۲۴	فرضیات
۲۵	مسایل روش شناختی تحقیق
۲۷	معرفی اجمالی فصول تحقیق
۲۷	موانع و مشکلات تحقیق
۲۸	بخش دوم: مقدمات
۲۸	فرآیند صنعتی شدن و شکل گیری طبقه کارگر
۳۰	اهمیت یافتن طبقه کارگر در نظام اجتماعی
۳۲	ساختار اجتماعی فرهنگی جامعه صنعتی
۳۳	روابط صنعتی
۳۳	روابط کار قبل از انقلاب صنعتی

۳۴	روابط کار بعد از انقلاب صنعتی
۳۷	عوامل مثبت و منفی مؤثر در روابط صنعتی
۴۰	جنبش ها و سازمانهای کارگری
۴۱	کارخانه به عنوان نظام اجتماعی
۴۳	روابط اجتماعی کارگران و همبستگی اجتماعی آنان در مراکز صنعتی
۴۷	ناخشنودی شغلی
۴۸	تضاد صنعتی و بحران
۵۱	پی نوشت های فصل اول
۵۳	□ فصل دوم: مفاهیم کلی و تاریخچه اعتصابات کارگری
۵۴	مقدمه
۵۴	بخش اول: مفاهیم کلی
۵۵	مروری دوباره بر تعریف اعتصاب و ویژگیهای آن
۵۷	اعتصاب عمومی
۵۸	عوامل اساسی و سنتی اعتصاب
۶۱	عوامل ساختاری مؤثر بر اعتصاب
۶۲	پایان اعتصاب
۶۳	اثرات اجتماعی اقتصادی اعتصابات
۶۶	انواع اعتصاب
۶۶	از نظر محدوده اعتصاب
۶۷	از نظر شدت اعتصاب
۶۸	از نظر میزان خسارت اعتصاب
۶۹	از نظر دامنه سیاسی
۷۰	اشکال جدید اعتصاب
۷۱	نظام حقوقی اعتصابات
۷۴	مروری بر تاریخچه اعتصابات کارگری در دنیا
۸۴	بخش دوم: بررسی اجمالی اعتصابات کارگری در ایران
۸۴	فرآیند صنعتی شدن در ایران
۸۹	پیدایش و گسترش طبقه کارگر صنعتی در ایران

۹۷	تجزیه و تحلیل مختصری از طبقه کارگر در ایران
۱۰۰	سه حوزه بزرگ فعالیت تولیدی کارگران در ایران
۱۰۱	جنبش کارگری و اعتصابات در ایران
۱۱۲	مهمترین امواج اعتصابات کارگری در ایران
۱۱۳	نظام حقوقی اعتصابات در ایران
۱۱۴	پی نوشت های فصل دوم
۱۱۷	□ فصل سوم: ملاحظات تئوریک و ادبیات پژوهش
۱۱۸	مقدمه
۱۲۰	بخش اول: تئوریهای عام علوم اجتماعی
۱۲۰	تئوری مبادله
۱۲۰	تئوری سیستمی پارسونز
۱۲۲	تئوری کارکردگرایی تضاد
۱۲۹	بخش دوم: نگاهی به دو تئوری دیگر
۱۲۹	تئوری عقلانیت اعتصاب ریچارد هیمن
۱۳۵	تئوری بحران و توسعه
۱۳۸	بخش سوم: ادبیات پژوهش درباره اعتصاب
۱۳۸	مقدمه
۱۳۹	مطالعه شورتر و تیلی در فرانسه
۱۴۴	مطالعه کورپی و شالو در سوئد
۱۴۷	مطالعه ادواردز در آمریکا
۱۴۸	مطالعه کورنین در انگلستان
۱۵۳	بررسی اعتصابات در ایتالیا
۱۵۸	اثرات اقتصادی اعتصابات در صنایع مهم
۱۵۹	اطلاعات محرمانه، دستمزدها و اعتصابات در آمریکا
۱۶۲	نارضایتی و رشد اقتصادی

۱۶۳	بخش چهارم: چهارچوب نظری برای تبیین اعتصابات کارگری در این پژوهش
۱۶۷	معرفی متغیرهای تحقیق، تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرها و بیان شاخص‌ها
۱۷۳	مدل تحقیق
۱۷۴	پی‌نوشت‌های فصل سوم
۱۷۶	□ فصل چهارم: بیان و تحلیل داده‌ها
۱۷۷	مقدمه
۱۷۷	بخش اول: بیان داده‌ها
۲۰۴	بخش دوم: تحلیل داده‌ها
۲۱۴	تطبیق فرضیات با مشاهدات (واریسی فرضیات)
۲۱۷	□ نتیجه‌گیری
۲۱۹	□ فهرست منابع و مأخذ
۲۲۵	□ ضمائم
	ضمیمه ۱: پاره‌ای از محاسبات کامپیوتری
	ضمیمه ۲: تضاد صنعتی و بحران

فهرست جداول

شماره	عنوان	صفحه
۱	افزایش تعداد شرکت کنندگان در اعتصابات	۷۴
۲	تحلیل صنعتی تعداد روزهای تلف شده در اعتصابات کارگری انگلستان ۱۹۴۹-۱۹۵۹	۷۸
۳	تحلیل صنعتی از علل و جهات بروز اعتصابات کارگری در انگلستان ۱۹۴۹-۱۹۵۹	۷۹
۴	تعداد اعتصابات در ۴ کشور دنیا در چهار رشته صنعتی	۸۲
۵	توقف کار و دلایل آن در آمریکا از ۱۹۷۰-۱۹۶۸	۸۲
۶	آمار کارگاههای بزرگ صنعتی برحسب نحوه مدیریت و نوع فعالیت در سال ۱۳۷۰	۸۸
۷	آمار کارگاههای بزرگ صنعتی برحسب نوع فعالیت و طبقات کارکن در سال ۱۳۷۰	۸۸
۸	رشد کارخانههای بزرگ و نیروی کار آنها در ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰	۹۳
۹	نیروی کارگری غیرکشاورزی در سال ۱۳۴۲	۹۴
۱۰	تعداد و توزیع نسبی شاغلین برحسب بخشهای اقتصادی در سال ۱۳۶۵-۱۳۵۵	۹۶
۱۱	تعداد و توزیع نسبی شاغلین کارگاههای کشور برحسب بخشهای عمده اقتصادی در سال ۱۳۶۵	۹۶
۱۲	سهم جمعیت ده ساله و بالاتر در فعالیتهای اقتصادی در سال ۶۵ و ۷۰ و ۷۱	۹۷
۱۳	نیروی کارگری ایران در ۱۹۵۶-۱۹۷۷	۹۸
۱۴	دستمزد کارگران در بعضی از صنایع (۱۹۷۲)	۹۹
۱۵	اتحادیههای کارگری و اعضای آنها در تهران از ۱۲۹۸ تا ۱۳۰۲	۱۰۳
۱۶	اتحادیههای کارگری حاضر در شورای مرکزی در سال ۱۹۲۲	۱۰۳
۱۷	تعداد اتحادیههای کارگری حاضر در شورای مرکزی در سال ۱۹۷۱	۱۰۹
۱۸	نحوه توزیع سندیکاها برحسب نوع و درجه فعالیت	۱۱۱
۱۹	ویژگیهای اعتصابات در سیزده کشور صنعتی غرب	۱۴۹
۲۰	توقف کار در انگلستان در سال ۱۹۷۰-۱۹۸۵	۱۵۰
۲۱	فراوانی تضادها و اعتصابات برحسب صنایع در آمریکا	۱۶۰
۲۲	فراوانی تضادها و اعتصابات برحسب سال در آمریکا	۱۶۱
۱-۲۱	جداول فصل چهارم	۲۰۴-۱۷۶

فهرست نمودارها و اشکال

شماره	عنوان	صفحه
۱	ابعاد مختلف مؤثر بر سازمانهای صنعتی	۱۶
۲	ابعاد مطالعاتی مبحث اعتصابات کارگری	۱۸
۳	تجسم عناصر سازنده روابط صنعتی	۳۵
۴	مبادلات سازمان صنعتی با جهان پیرامون	۴۲
۵	عناصر مهم محیطی مؤثر بر کارخانجات	۴۳
۷	مدل اعتصابات از دیدگاه نظریه مبادله	۱۲۱
۸	مدل تئوریک نظریه پارسونز برای تبیین اعتصابات	۱۲۴
۹	مدل تئوریک کوز برای توضیح اعتصاب	۱۲۸
۱۱	اعتصابات در ایتالیا از ۱۹۵۴ تا ۱۹۷۸	۱۵۷
۱۲	مدل تئوریک تحقیق	۱۷۳
۱۳	مدل اندازه گیری شدت اعتصاب	۱۶۹
۱-۱۸	نمودارهای فصل چهارم	۲۱۷-۱۷۶

مقدمه:

اعتصابات کارگری به عنوان پدیده‌ای اقتصادی و اجتماعی حاصل تحول صنعتی و ایجاد کارخانجات جدید در یک جامعه می‌باشد و به وسیله مطالعه آن می‌توان به درک کلی تغییرات ایجاد شده در روابط اجتماعی و انسانی در مراکز صنعتی پی برد. اعتصاب محصول تعارض بین عناصر و کنش‌گران موجود در کارخانه می‌باشد و برای بررسی آن لازم است ضمن توجه به نیت، افکار و ذهنیات کارگران، کارفرمایان و دیگر بازیگران به شرایط اقتصادی و اجتماعی موثر بر کل صنعت توجه نمود. مطالعه عینی و تجربی اعتصاب همچنین امکان بررسی رابطه پدیده‌ها و مسائل اجتماعی را با مسائل اقتصادی بصورت وضوح ممکن می‌سازد.

صنعتی شدن جوامع و ایجاد پیچیدگی در سازمانهای اقتصادی و اجتماعی از اثرات عام توسعه می‌باشد. صنعتی شدن ضمن طرح کنش و واکنش‌های جدید اجتماعی حوادث، وقایع و برهم کنشی‌های جدیدی را در کارخانجات پدید می‌آورد و اعتصاب به عنوان یکی از این پدیده‌ها از جهات مختلف جامعه‌شناختی، اقتصادی، حقوقی، مدیریتی، سیاسی و روانشناسی اجتماعی قابل بررسی جدی می‌باشد. از

حیث جامعه‌شناختی بروز اعتصاب به عنوان یک رفتار تعارضی دلایل گوناگونی دارد و از دیدگاه تئوریهایی مختلف می‌توان آن را تحلیل کرد. هر چند بنظر می‌رسد نظریه تضاد جامع‌ترین و کاملترین تحلیل از اعتصاب را به عمل می‌آورد اما مانند اکثر پدیده‌های دیگر اجتماعی در اینجا نیز اتخاذ یک مدل تئوریک تحلیلی کارساز خواهد بود.

این گزارش تحقیق در چهار فصل تنظیم شده است. در فصل اول به بیان کلیاتی در باره طرح تحقیق و فرایند صنعتی شدن جوامع پرداخته شده است و در فصل دوم پاره‌ای از اصول و مفاهیم کلی مربوط به اعتصابات کارگری مطرح شده است. آنگاه در فصل سوم مجموعه تئوریهایی موجود و قابل استفاده برای تحلیل و تبیین اعتصاب آورده شده است و نیز مجموعه ادبیات پژوهشی در این باره مرور شده است. در انتهای فصل سوم نیز مدل تئوریک تحقیق پیشنهاد شده است. این مدل با عنایت به برخی از تئوریهایی مورد بررسی، اطلاعات موجود و نظرات نگارنده تنظیم شده است. در فصل چهارم گزارش نیز داده‌های اعتصابات - مربوط به جامعه آماری - طی جداول و نمودارهایی به نمایش گذاشته و تحلیل گردیده است.

در رساله حاضر اشکالات متعددی وجود دارد که عمده این اشکالات به سبب محدودیت اطلاعات قابل استفاده و فقدان پیشینه پژوهشی در زمینه مورد بررسی بوده است. با این وجود امید آن است که قدمی هر چند مختصر در جهت طرح و واریسی علمی یکی از مسائل اجتماعی جامعه بشمار آید. نتایج بدست آمده از این تحقیق حاکی از آن است که در وقوع و شدت اعتصاب متغیرهای اقتصادی همچون نرخ ارزش افزوده کارخانه و متغیرهای جامعه‌شناختی مثل الگوی مالکیت کارخانه و "نوع علت اعتصاب" نقش اساسی را ایفا می‌نماید. از یک نگاه کلی تر بنظر می‌رسد در بررسی آن دسته از پدیده‌های اجتماعی در جامعه ماکه مبتنی بر رفتارهای جمعی هستند متغیرهای کلان اقتصادی اجتماعی پاسخ کافی را ارائه نمی‌دهند و لازم است بر روی متغیرهای روانشناسی اجتماعی (نظیر ذهنیات و نیات افراد و کیفیت روابط اجتماعی بین عناصر موجود در یک نظام اجتماعی) تکیه بیشتری صورت پذیرد.

فصل اول

کلیات

بخش اول: طرح تحقیق

این تحقیق از نوع عملی (در مقابل نظری) می‌باشد و دارای جنبه‌های کاربردی می‌باشد.

سئوالات اصلی تحقیق:

- عوامل اجتماعی و اقتصادی مؤثر در وقوع اعتصابات^(۱) کارگری در محیط‌های صنعتی کدامند؟
- عوامل اجتماعی و ساختاری مؤثر بر نرخ و شدت اعتصاب در طی ۵ سال گذشته (۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲) کدامند؟

طرح مسئله:

صنعتی شدن جوامع و پیچیدگی سازمان‌های اقتصادی و اجتماعی یکی از فرایندهای عام در تمامی جوامع بشمار می‌رود. صنعتی شدن بعنوان یکی از عناصر اصلی در تکامل اجتماعی هم اکنون بشکل جدی مطرح شده و به جرات می‌توان گفت یکی از عناصر همیشگی و غیر قابل تفکیک کثیری از تئوریهای توسعه همانا مفهوم بسط تولید و صنعتی شدن است. در پی وقوع این جریان قوی مباحثی پیرامون روابط اجتماعی نوین انسانها در شرایط صنعتی مطرح شد که خود موضوع رشته‌ها تخصصی همچون جامعه‌شناسی صنعتی و یا جامعه‌شناسی کار و شغل گردید. طرح مسایل اجتماعی در خصوص صنعت دارای چند بعد اساسی از جمله روابط صنعتی، روابط انسان با صنعت و نیز روابط انسانی در محیط صنعتی است. صنعتی شدن ضمن طرح کش و واکنش‌های اجتماعی جدید مشکلات و مسایل فزاینده‌ای را ایجاد کرد تا حدی که بسیاری این مسئله را خصلت ذاتی و نهادی شرایط جدید صنعتی دانسته‌اند. روابط اجتماعی جدید در یک جامعه صنعتی یا در حال